

Rajslí Ilona

VAJDASÁGI TÁJAK, EMBEREK

Landscapes and People of Vojvodina

Silling István: *Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Egyetemi segédlet. Forum Könyvkiadó, Újvidék és Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, 2010

1. Mikor nemrégiben kézbe vettük Silling István összeállításában a tetszetős, igényes külsejű, majd 200 oldalas olvasókönyvet, rádöbbenhettünk, hogy a vajdasági magyarságnak eleddig még nem készült népnyelvi, nyelvjárási szöveggyűjteménye. Folytak nagylélegzetű nyelvjárási atlaszmunkálatok Penavin Olga, Matijevics Lajos és munkatársaik kutatásai nyomán, születtek dialektológiai tárgyú monografikus művek, szótárak és egyéb kisebb, nyelvjárási tematikájú tanulmányok, amelyekben fragmentumokban fellelhetők ugyan – inkább csak illusztráló anyagként – kisebb, egy-két oldalnyi szövegek. Az az egyébként igencsak égető szükséglet, hogy lejegyzett szövegekkel bemutatni a térség beszélt nyelvét, ha megfogalmazódott is, szinte megmagyarázhatatlan okokból mind ez ideig nem realizálódott.

Ez a könyv a mai Vajdaság népnyelvének, élő nyelvének a lenyomata. A felvételek zömükben az utóbbi években készültek, a Szerémségből származó néhány, korábbi keltezésű felvételt leszámítva 2006 és 2009 között rögzített szövegekről van szó. Az olvasókönyv ötlete azáltal vált valósággá, hogy a Szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar hallgatói egyetemi stúdiumuk folyamán a nyelvjárástan egyik kutatási módszereként gyűjtőmunkában próbálhatták ki magukat, hiszen a terepmunka, a terepen való megméréstetés mindig jó iskolának számított. Némi kiegészítéssel az ő terepi gyűjtésük során jött létre ez az – mind a területi kiterjedtséget, mind pedig az átfogott nyelvjárási változatokat felölelő – impozáns szövegtörzs. „A gyűj-

teménybe jobbra eddig publikálatlan, frissen gyűjtött anyagot igyekeztünk felvenni, hogy a jelen nyelvallapotot rögzítsük” – olvashatjuk a könyv *Bevezetőjében*. Mindez azért is fontos, mert a számunkra elérhető eddigi vajdasági gyűjtések még hangzó anyagokban sem tartalmaznak mai nyelvi szövegeket, az immár digitalizált Penavin-hagyaték anyaga is egy archaikus nyelvallapotot tükröz. Itt-ott be tud(t)unk gyűjteni újabb hangzó anyagot is néhány helységről, de ezek száma meg sem közelíti a jelen kötet kutatópontjainak sűrűségét.

2. *Az előzmények.* A dialektológusok körében egybehangzó az a vélemény, hogy a szöveglejegyzések terén még sok adóssága van a nyelvjáráskutatásnak. Jóllehet a magyar dialektológiai kutatásban a nyelvjárási szöveg közreadásának szép hagyományai vannak; a „népi beszélgetések” kiadványtípusa¹ a nyelvjárási terület több pontjáról jelenik meg napjainkban is. A magyar nyelvjárásokat bemutató mindenkori alpművek (pl. Kálmán Béla tankönyvének megannyi kiadása, Szabó Géza főiskolai jegyzete – akárcsak a 2001-ben megjelent, Kiss Jenő által szerkesztett *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyv) koncepciójában is fontos helyet kaptak az élőnyelv lejegyzett szövegei. (Az már egészen más kérdés, hogy ezekben a könyvekben található-e a mi területünkről is szövegközlés; mivel ezekben a publikációkban a szövegek mintegy illusztráló anyagként szerepelnek, természetes, hogy nem ölelhetnek fel minden nyelvjárási területet.)

Jelentek meg ugyanakkor teljes egészükben a spontán beszélt nyelvet lejegyző, azt tükröző szövegközlések is; pl. Balogh Lajos összeállításában² (igaz, csak néhány kiválasztott megyéből mutat be szövegeket), de a Hajdú–Kázmér-féle *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*³ már mindenképpen mérföldkőnek számít, egyrészt: mert a szerkesztők az egész magyar nyelvterületről válogattak szövegeket, másrészt a szöveglejegyzés módjában a korszerű fonetikai átírást érvényesítették. Ebben a gyűjteményben találunk nyelvjárási szövegmutatványt a valamikori Jugoszlávia valamennyi vidékéről (Bácskertes, Kórógy, Padé, Magyarittabé, Temerin, Torontálvásárhely és Székelykeve szerepel a gyűjtőpontok között). Ez a kiadvány egyetemi segédkönyvnek készült; a szerkesztők az egyetemi hallgatók dialektológiai stúdiumaira szánták, mégpedig „tüzetesebb feldolgozásra alkalmas nyelvjárási korpusz” közzétételére törekedtek a szerkesztők. Kihangsúlyozták: jó lenne, ha az ehhez hasonló publikációk fokoznák a nyelvjárási szövegfeltárás lendületét.

¹ Pl. *Népi beszélgetések Vas megyéből*. Szerkesztette Guttman Miklós és Molnár Zoltán. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely, 2006

² *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. Szerkesztette Balogh Lajos. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1993

³ *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Összeállította Hajdú Mihály és Kázmér Miklós. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974

Nos, e kiadvány létrejötte óta is elmúlt jó néhány évtized, annyi idő mindenképpen, hogy a benne lejegyzett nyelvállapot már nem a szinkron nyelvállapotot tükrözi. Mindezt szem előtt tartva fokozottabban érezzük e vajdasági olvasókönyv hiánypótló jelentőségét.

3. *A dokumentált terület.* A kötetben szereplő kutatópontok száma lenyűgöző: mintegy 90 vajdasági település szerepel, közöttük 59 bácskai, 28 bánági, valamint 3 szerémségi kutatópontról van szöveg. Ezt a sűrű kutatópont-hálózatot a bácskai és a bánati földrajzi régiók további részletező tagolásában találjuk meg, ami azért is jó, hogy ez a részletes besorolás – mellékelt térkép híján – sok esetben támpontot nyújt a kevésbé ismert kistelepülések lokalizálásában. Ez a nagyszámú helyszín és kutatópont összhangban van Sillingnek a könyv *Bevezetőjében* megfogalmazott célkitűzésével: „Olyan helyekre is igyekeztünk eljutni, ahol népnyelv-kutató még nem járt, ahonnan még nem hoztak élőnyelvi szöveget, vagy ha találtunk is ottani népnyelvi publikációt, az nem a nyelv járásának pontos lejegyzésében jeleskedik” (11).

Eddig még sehol nem említett és nem dokumentált területek falvai, települései jelennek meg a könyv oldalain. S ez óriási jelentőségű újdonsága a gyűjteménynek: olyan kis településekről is van szöveg, amelyek nem kerültek/kerülhettek be a Penavin tanárnő által készített bácskai, illetve bánati nyelvjárási atlasz kutatópontjai közé; pl. Völgypart, Drea, Csonoplya, Ilonafalva, Valkaisor, illetve Aracs, Tiszaszentmiklós, Udvarszállás stb.

4. *Emberek, témák.* Aki valamikor is, bármilyen módon emberközelbe került a nyelvi vagy a néprajzi anyaggyűjtés sok türelmet igénylő munkájához, az jól tudja, mennyire nem egyszerű dolog jó adatközlőt, megfelelő alanyt találni egy összefüggő, reprezentatív szöveg felvételéhez. A jó adatközlő elfogadja a gyűjtő célját, szándékát, megérti, hogy az elmondott élettörténet, régi szokás, hagyomány, esemény elmondása révén egy nagyszerű közösségi értékmérés, a mi közösségünkről alkotott és megőrzött kép megalkotásának részesévé válik.

Az adatközlők az idősebb korosztályból valók, a nemek szerinti megoszlásuk a női adatközlők dominanciáját mutatja, mintegy harmaduk a férfi, de ez nem befolyásolta a központi téma: a lakodalmi szokások leírásának a menetét, a férfi-adatközlők is éppolyan beleéléssel, szakértelemmel szóltak a felkért témáról, s talán éppen jó, hogy egy másféle megközelítésből tették ezt. (Az viszont, hogy egy meghatározott témáról ekkora területi szórásban van megfelelő szövegkorpusz, egy összevető folklórkutatásnak is megfelelő anyag lehet.)

A központi téma, mint már említettük: a lakodalmas szokások helyi változatainak, formáinak a gyűjtése, rögzítése volt. Emellett természetesen a férfiaknál kihagyhatatlan témaként előkerült a katonáskodás, a gyermekkor játékaik,

időtöltéseinek a felidézése, a valamikori és újabb kori disznótorok elmondása. A főleg idősebb (jórészt 70 év feletti) korú asszonyok elbeszéléseiben a lakodalom sokféle történetei mellett fontos témaként merült fel a piacozás, valamint a bálók, régvolt vásárok, a szép emlékü disznóvágások képei.

De bármilyen témáról is beszélnek a kötet alanyai, szavaikon áthallik a táj emberének küzdelmes, boldogulni törekvő sorsa, élettörténete, a szövegek egyben vidékünk egy nemzedékének életérzését, tapasztalatait adják közre, hiteles forrásaként a vajdasági szociográfiai érdeklődésnek.

Az adatközlők foglalkozása csak elvétele kerül elő a szövegírást követő adatolásban, a név és az életkor közlése után. A terepi gyűjtők eleve olyan idős személyeket kerestek, akik háztartásbeliek, egész életük során a faluhoz kötődtek, nemigen mozdultak ki, tehát nem alakult ki nyelvükben a (nyelvjárási-köznyelvi) kettősnyelvűség, másrészt – a férfiak esetében – azok bizonyultak a legmegfelelőbb adatközlőknek, akik a paraszti, földközeli munkát végezték életük során. Természetesen akadnak olyan kutatópontok is a kötetben (pl. Szabadka, Ada, Zenta stb.), ahol a leírt szövegekben a köznyelvi beszédváltozat van túlsúlyban, itt tulajdonképpen regionális köznyelvi szövegekről beszélhetünk.

Megjegyezhetjük, hogy a gyűjtés módszertani következetességét jelzi az is, hogy a szöveget követően dokumentálták, ha az adatközlő születésének helye és a gyűjtés helyszíne nem egyezett; ekkor ugyanis a szövegben egészen más nyelvjárási sajátosságok jelenhetnek meg, mint ezt az illető kutatópontra elváránk.

5. *A szövegek lejegyzéséről (és egyéb módszerekről)*. Silling István és a szövegek elsődleges lejegyzését végző hallgatók a szövegek transzkripciójában követték a dialektológiaiában ma már természetesnek számító gyakorlatot, hogy a hangfelvételek leírásában semmit sem korrigáltak, a szöveg minden részletét a maga „következetlenségeivel” együtt írták le. Jelölték a félbeszakadt, tévesen kezdett és korrigált szókezdést, a hezitáló közlést egyaránt.

A szövegek leírásában egy rendkívül leegyszerűsített, funkcionális, az olvasásra koncentráló, azt megkönnyítő átírás érvényesül. A népnyelvi szövegek leírásakor meg kellett találni a fonetikai hűség, valamint a fonematikus átírás közötti megfelelő mértéket (az előbbinek a mind aprólékosabb, finomabb érvényesítése csábító ugyan a lejegyző számára, de szükségtelen is ugyanakkor). Az így kialakított lejegyzéssel a könyv olvasható és olvasmányos lett; a szövegek leírói elérték, hogy olvasás közben ne a fonetikus átírás jeleinek sokaságára figyeljünk, hanem magára a mondanivalóra. Ezt a leegyszerűsített átírást jelzi az is, hogy az egy kutatópontra készült szöveg (főleg egy-két oldalnyi terjedelemben) egységes, összefüggő szöveggé szerepel, a gyűjtő feltett kérdései nem szakítják meg, esetleg az új bekezdéssel tagolt szövegrész jelzi az új tematikát. Esetenként a szövegíró zárójeles megjegyzéssel pótolja azt a mondatot, ahol

információ hiányában értelmi zavar lépne fel. A gyűjtő kérdése tehát gyakran be van építve a folyamatos szövegbe, de magából a folyamatos elbeszélésből kikövetkeztethető.

A szövegátírásban megtaláljuk mindazokat a lényeges hangtani jelenségeket (zöngéesség szerinti és a képzés helye szerinti hasonulást, az összeolvadást, a mássalhangzók rövidülését stb.), amelyek bármely beszélt nyelvi szöveg lejegyzésénél felbukkannak. Az *az* névelő *z*-jének a következő szóhoz tapadt ejtését – ahogyan ez a jelenség az ejtésben általában hallható is – a szövegátírás következetesen jelöli, aminek szükségessége a szövegjegyzések módszertani megoldásaiban máig vitatott.⁴

A szövegtagolás, a szünetek jelölése úgyszintén leegyszerűsített: a szokványosan (egy vagy két függőleges vonallal) jelölt szünetjel helyett a hagyományos központosítást találjuk; az egybe- és különírás a helyesírás szabályait követi, a kis- és nagybetűhasználat is a köznyelvi normái szerint alakul, egyedül a számok átírása mutat ingadozást, a zömében betűírásos (s egyben megszokott) gyakorlatot néhány szövegben arab számokkal írt dátum, illetve egyéb szám váltja fel.

6. A „*leírt élőnyelv*”. Ezek az egymáshoz rendelt jelentések látszólag kizárják egymást, hiszen hogyan is lehetne írásban visszaadni az élőnyelv sodrását, meg-megtorpanó tempóját, a benne kifejeződő érzelmek intonációját, a mondanivalóhoz szorosan kapcsolódó nonverbális jelek sokaságát. A mindenképpen kompromisszumokon nyugvó szövegjegyzés a szövegűség mentén ad hiteles képet a vizsgált beszélt nyelvi közösségről. Milyen is ez a nyelv? Már a fentiek alapján is megállapíthatjuk, hogy a megannyi kutatópontra gyűjtött hanganyag nyelvjárásiasságának foka sok mindennek függvénye, s ennek megfelelően igen változatos, fokozatok találhatóak benne. A diglossziás városi beszélőtől az eldugott kis falvak szinte „érintetlen”, archaikus nyelvjárási használatáig sokféle árnyalat kimutatható a szövegekben. Ahogy haladunk a könyv szerkezetét meghatározó Bácska, Bánát, Szerémség sorrendben északtól dél irányában, jól kivehető módon körvonalazódnak az ismert nyelvjárási sajátosságok, ugyanakkor érezhető a nyelvjárási izoglosszák összemosódásai is, az egyes nyelvjárástípusok keveredései.

Igazi meglepetésként hat például a völgyparti idős asszony enyhén diftongáló ejtése, amit elég gyakran helyenként hehezetes *t*-hangokkal (*th*) színesít; a szematikus szövegjegyzés itt még inkább lehetetlen, mert az adatközlő nem következetesen minden *t*-hang után használ *h*-t: „Addig mindég táncotunk, még mulatthunk. No, nagyon jó lakodalom vuóth...” (33).

⁴ Vö. Útmutató. A regionális nyelvi kutatásokhoz szükséges szöveganyag magnetofonszalagról történő lejegyzéséhez. = *Szöveggyűjtemény a táji nyelvváltozatok köréből*. Szerkesztette Balogh Lajos. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1993. 18.

Úgyszintén igen archaikus szövegközlést kapunk Kupuszináról is: a többi területen is ismert zárt *e* (*ë*), valamint a hosszú *e* és *a* (*ā*, *ē*) mellett az *a* hangnak további két realizációja is megjelenik: *å* és *ā*.

A nyelvjárászigetekként jegyzett helységekben, még ha kissé megkopottabban is, de jól kivehető a kibocsátó nyelvjárástípus, mint amilyen pl. a pacsériban az erőteljes *i*-zés, vagy a *niep*, *testviér*, valamint a *baót*, *vuot* típusú diftongus; Ómoravicán is ritkábban fordul elő az *uo*-típusú kettőshangzó, a *vuót* mellett mind több alkalommal jelenik meg a *vót* forma, Hertelendyfalván is fellelhető még a csíki nyelvjárás illabialitása: pl. *ësszehíták a csalādot* szerkezetben.

A szövegek lexikájának szerves részét képezik a környezet nyelvéből származó idegen elemek, valamint a tájszavak egyaránt. Az olvasókönyv elkészítésekor a tájszók magyarázata egyértelműen jelentős többletmunka lett volna, ami nem is az ilyen típusú publikáció feladata; egy vajdasági tájszótár hiányában azonban némely szó értelmezése helyenként mindenképpen komoly feladatot jelent az olvasónak.

Az értékes helyi jellegű tájszókészlet, a fel-felbukkanó sajátos frazémahasználat mellett igen gazdag helytörténeti, mikrotoponímiai anyagot is nyújt egy-egy szöveg: pl. az ilonafalvi idős férfi számos Kanizsa környéki helyet sorol fel: *Bogárzó*, *Sárga-árok*, *Sajting-domb*, *Kapitány-domb* és így tovább. Ugyancsak tőle tudjuk meg, hogy az egyik környéki településnek a nép egy időben a *Pi-pacsfalva* nevet adta. A közösségi lét sokféle emléke jelenik meg a szövegekben, adomák, köszöntők, dalok, rigmusok.

A gyűjtés sokszor viszontagságos és kevésbé sem ideális technikai körülményei, sajnos, nem tették lehetővé hanganyag mellékelését. Ezt már az 1974-es – az egész magyar nyelvterületet átfogó – olvasókönyv kiadásának szerkesztői is szónvá teszik: „Nem nyílt lehetőség annak a tervünknek a megvalósítására, hogy könyvünkhöz hanglemez vagy hangszalagot mellékeljünk.”⁵

7. *Célok, távlatok.* Az olvasókönyv *Bevezetőjében* Silling István felvillantja a további terveket, távlati célokat: bővítenünk kell a kutatópontokat, ezzel együtt gyarapítanunk a vajdasági népnyelvi szövegekcorpust is.

Fontosnak tartja, hogy az újabb nemzedékek is megismerjék a népnyelv sajátosságait, értékeit; egyrészt a gyűjtés és feldolgozás során egészen közelről szemlélve, indirekt módon viszont annak a tudatnak az erősítése révén, hogy nyelvjárásunk, a nyelvjárás ismerete, őrzése és az iránta kialakított pozitív attitűd erősíti a leendő értelmiségi réteg identitástudatát is.

---

⁵ Hajdú–Kázmér: i. m. 8.